

O PRIMERJALNO-ZGODOVINSKEM RAZISKOVANJU KULTURNO
ZAZNAMOVANEGA BESEDIŠČA V JUŽNOSLOVANSKIH JEZIKIH
(J. MAJCIGER, M. PLETERŠNIK, B. RAIČ: *SLOVANSTVO*, 1879)

Knjiga *Slovanstvo* predstavlja posebno vrsto compendiuma zgodovine in kulture slovanskih narodov ter ideje o slovanski vzajemnosti od njenega nastanka do druge polovice 19. stoletja. Na podlagi dosežkov slavistične znanosti iz tedanjega obdobja avtorji detajlno prikazujejo narodno kulturo, književnost in umetnost Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. V okviru omenjenih tematskih področij je uvedeno in obravnavano precejšnje število kulturno zaznamovanega besedišča. Primerjalna lingvokulturološka analiza tega leksičnega gradiva omogoča pospremiti skupne in specifične mehanizme verbalizacije konceptov iz nacionalnega kulturnega prostora prikazanih narodov.

kulturno zaznamovano besedišče, lingvokulturologija, južnoslovanski jeziki, J. Majciger, M. Pleteršnik, B. Raič

The book *Slovanstvo* represents a particular compendium of the history and culture of the Slavic nations, as well as the development of Pan-Slavism up to the second half of the 19th century. Considering the highest achievements of Slavic philology of the time, the authors emphasise the folk culture, literature and art characteristic of Slovenes, Croatians, Serbians and Bulgarians. Within the framework of these themes, a particular marked lexis is introduced and discussed for these four Slavic languages. The comparative linguistic cultural analysis of the lexis in question facilitates examination of the common and specific mechanisms of verbalisation of concepts from the four national cultural spheres in question.

culture-specific lexis, linguistic culturology, South Slavonic languages, J. Majciger, M. Pleteršnik, B. Raič

0 Uvod

Z oblikovanjem slovanske filologije kot samostojne znanosti se je uveljavila tudi tradicija izdajanja enciklopedičnih monografskih razprav, ki predstavljajo izčrpen pregled zgodovine, etnologije, književnosti in jezikov slovanskih narodov. V prvi polovici 19. stoletja so imela največji ugled dela P. J. Šafařika *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), *Slovanské starožitnosti* (1837) in *Slovanský národopis* (1842).

Aktualnost tovrstnega raziskovanja se je ohranila tudi v drugi polovici 19. stoletja, ko so se sočasno z nacionalno konsolidacijo slovanskih narodov razvila različna gibanja s splošnoslovansko usmeritvijo, in sicer avstroslavizem, rusofilstvo, jugoslavizem in neoslavizem. Aktivni kulturni in politični medslovanski stiki so spodbujali izdajanje novih interdisciplinarnih študij, posvečenih slovanski politični in duhovni zgodovini in povzemajočih dosežke slavistične humanistike do tega obdobja. Med njimi je treba izpostaviti knjigo *Slovanstvo. Prvi del: Občni pregled. Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari. Z dvema zemljevidoma*. Spisali Janez Majciger, Maks Pleteršnik in Božidar Raič, Matica Slovenska, Ljubljana, 1879, 357 strani,¹ v kateri je zgodovinski razvoj slovanstva razložen v duhu Šafařikovega izročila. Prvi del (avtor J. Majciger) obravnava praslovansko dobo, politično zgodovino posameznih slovanskih narodov ter razvoj ideje o slovanski vzajemnosti, drugi del pa vsebuje tri razsežne študije o Slovencih, Hrvatih in Srbih (avtor M. Pleteršnik) ter Bolgarjih (avtor B. Raič).

Posebna pozornost je v knjigi posvečena jezikovni problematiki oziroma tistim njenim vidikom, ki so bili tedaj ideološko opredeljeni. Obdobje, v katerem je delo nastalo, je namreč zaznamovalo uveljavljanje bistvenih nacionalnih značilnosti južnoslovanskih knjižnojezikovnih norm ter ustalitev njihovega sociolingvističnega statusa v kontekstu aktualiziranih predstav o skupnosti z genetično sorodnimi jeziki.

S stališča tedanjega primerjalnozgodovinskega jezikoslovja so v poglavju o Južnih Slovanih tako prikazane glavne črte sodobnih južnoslovanskih jezikov in njihovih narečij. Poudarjene so njihove skupne arhaične značilnosti, hkrati pa so na primerjih njihovega divergentnega razvoja opisane genetsko primerljive lastnosti, ki so obravnavane kot rezultat zakonitih sprememb določenega arhetipa. Posebno pozornost so avtorji posvetili lingvokulturološkim pojavom in prav tako možnostim, kako s pomočjo jezika rekonstruirati določena zgodovinska, zemljepisna in kulturna dejstva iz praslovanske dobe. Identificiranje teh dejstev je bilo v drugi polovici 19. stoletja povezano z oblikovanjem določenih mitologemov, ki so aktualizirali sistem vrednot v času praslovanskih rodovnih skupnosti ter tako posredno spodbujali poskuse premagovanja neslovanskih jezikovnih vplivov oziroma opozarjali na zmožnosti sorodnih slovanskih jezikov. V knjigi so opisane tudi prvine kulturnega koda ustreznih južnoslovanskih jezikov, ki vplivajo na formiranje nacionalnih stereotipov pri Južnih Slovanih. V tem kontekstu je temeljito analizirano precej obsežno onomastično gradivo kot podlaga za raziskovanje etničnih stikov in migracij v obdobju do pojava prvih pisnih spomenikov. Poleg tega je obravnavana določena plast kulturno zaznamovanega besedišča s področja religioznih verovanj, običajev, narodnih noš, tradicionalne zasnove hiše in administrativno-teritorialne ureditve pri južnoslovanskih narodih.

¹ V nadaljevanju se razprava in citati nanašajo samo na to delo, zato so navedene samo strani, ne pa tudi avtor in letnica izida.

1 Formalni opis jezikov

Formalni opis slovenščine, hrvaščine in srbsčine ter bolgarščine je v knjigi izpeljan v diahroni perspektivi – v obliki zakonitih ujemanj na glasoslovni/črkovni in oblikoslovni ravni, ne le med posameznimi južnoslovanskimi jeziki, ampak tudi v primerjavi s praslovanskim in Ciril-Metodovim jezikom. Nenatančnosti pri datiranju in določanju izvora nekaterih pomembnih staroslovanskih spomenikov ter kolebanje med različnimi teorijami in hipotezami o nastajanju najstarejšega pisnega jezika Slovanov so neizogibni, saj odražajo stanje tedanje slavistične znanosti. Tudi ločevanje med narečnimi in knjižnojezikovnimi značilnostmi ni izpeljano dosledno, kar je razumljivo, saj narečja še niso bila v celoti preučena, ustrezni knjižni jeziki pa so bili šele v procesu formiranja.

1.1 Slovenski jezik

Slovenski jezik je predvsem prikazan kot del zahodnega balkanskoslovenskega jezikovnega področja, skupaj s »hrvaško-srbskim« in v nasprotju z bolgarskim. V tem kontekstu so poudarjene nekatere skupne lastnosti v primerjavi s starim bolgarskim jezikom, in sicer: refleksi *tj*, *dj*, končnice *-go/-ga* v pronominalni sklanjatvi, končnice *-ъ/-em* za 1. os. edn., odsotnost ali pa izpeljava rotacizma v partikuli *ž* (*že*) ter vokalizacija *l* v slovenskem in hrvaško-srbskem jeziku za razliko od njegovega ohranjevanja v bolgarščini.

K značilnostim individualnega razvoja slovenščine so všteti polglasnik, ki ga po mnenju avtorja tega dela študije v knjižni slovenščini zamenja *e*; redukcija samoglasnikov (npr. *popъs*, *kožъh*, oslabitev končnice *-ica* v *-ca*); izguba nosnikov in *y*, ki so bili, sodeč po Brižinskih spomenikih, v 10. stoletju sestavni del slovenskega samoglasniškega sistema (omenjeni so ostanki nazalnosti na Koroškem ter ohranjevanje *y*-ja na Gorenjskem); palatalna samostalniška sklanjatev se je uveljavila v knjižni normi, v narečjih pa se je le sporadično ohranila. Na morfološki ravni je poudarjen prestop moških osebnih imen, ki se končujejo na samoglasnik, v konzontančno *-nt-* osnovo (*Marko-ta*, *Jože-ta*), avtor našteva še odsotnost brezpredložnega orodnika, navzočnost določnih in nedoločnih oblik pridevnikov za I m. sp. edn. ter ostanke samostalniške sklanjatve v stranskih sklonih. Glagoli so zgubili aorist, imperfekt in part. praes. pass., prihodnjik pa se pogosto izraža z oblikami sedanjika glagola dovršnega vida.

Izrazita narečna diferenciacija je prikazana kot bistvena značilnost slovenščine. Njena narečja so razvrščena v sedem osnovnih skupin:

1. *Gorenjsko* (na Gorenjskem), katero izgovarja *k* pred *e* in *i* kot *č* ali *ć* (na *Gorenjščem*), mestoma *g* kot *h* (*sneh*, *hora*), *l* (= *l*) tudi pred samoglasniki (*a*, *o* in *u*) kot *u* (*guava*); *d* kot angl. *th* (*ras*); *čr* kot *č* (*čevo*); *d* pred *k* kot *h* (*rehko*).
2. *Dolenjsko*: *ej* m. *ê* (*ý*) (*mejsto*); *je* mesto *e* (–) (*mjeso*), *u* mesto *o* (*nebu*) i. t. d.
3. *Notranjsko*: Govori se le srednji *l*, in polglasnik prehaja v *i* (*bolezin*).

4. *Koroško*, ktero mestoma *g* kot *j* (*uboji*) in *k* celo ne izgovarja ('*a*' o m. *kako*), sicer pa nekoliko se na gorenščino naslanja (*hora*).
5. *Štajersko* (ob Savi se vjema več ali manj z dotičnim kranjskim narečjem).
6. *Panonsko*, ki obsega severovzhodne štajerske in ogerske Slovence.
7. *Rezijansko* in *slavonsko* pri benečanskih Slovencih. (155.)

1.2 Hrvaški in srbski jezik

V knjigi je sprejeta takrat aktualna teza o enotnosti hrvaščine in srbščine, ki se je oblikovala zaradi njunega razvoja na skupni narečni osnovi. V zvezi s tem celotno predstavitev hrvaščine in srbščine nadomešča prav narečna problematika, ki pa je omejena le na opis treh glavnih narečij – štokavščine, čakavščine in kajkavščine.

1.3 Bolgarščina

Pri opisu bolgarščine je B. Raič naredil izviren poskus primerjave jezikovnih značilnosti bolgarščine in slovenščine (morda prvič v slavistični literaturi) in tudi razlage analitizma v bolgarskem samostalniškem sistemu. Po njegovem mnenju je v okviru južnoslovanske jezikovne skupine bolgarščina najbližja slovenščini zaradi obstoja polglasnika ter vokalne redukcije. Razlike med bolgarščino in slovenščino so razvrščene glede na odvisnost od refleksov nosnikov, jata in nekaterih drugih lastnosti, ki so ponazorjene s posebnimi primeri:

trevъ, česъ – nsl. *trava, čas*; *ftela, imaf* m. *htela, imah*; *f* m. v: *mrtof, mrtev* primeri slov. *splov* m. *sploh*; *č* m. *c*: *reči* m. *reci*; *bokъ, glatъ, retъ, mъžъ* – slov. *bog, glad, red, mož*; odtod se kaže, ka *ъ, ь* nimata v teh primerih glasa; vendar *bogъtъ, gladъtъ, redъtъ, mъžъtъ*; *g* m. *j*: *gi, gale* m. *je, ale*; *gjarebicъ*; primerjaj prekmursko *gizditi* – *jezditi*; *g* se poprek rado predstavlja in vstavlja, jaz bi ga tudi štel k zevnim soglasom, kakor v samostavu *p o g u m* menda iz *poum*; primerjaj tudi tujko *pogmerati* (*gmeten?*); *galun*; *r* m. *l*: *izceri* m. *izceli*; prestav *r-a* za *a* včasih: *gardinъ, stъrnъ* m. *gradinъ, stranъ*. (348.)

Najbolj podrobno so prikazane tendence v zgodovinskem razvoju bolgarščine. Avtor zasleduje razkrajanje sklonskega sistema na podlagi jezikovnih podatkov iz listin bolgarskih izseljencev v Transilvaniji (v katerih pridejo do izraza tudi druge značilnosti, in sicer: različni refleksi jata: *ě* > *ea, ia, a, e*; ostanki oblik D in T ed. ter D mn. samostalnikov). Podrobno je analizirana raba postpozitivnega člena, ki je nastal iz kazalnega zaimka *tъ*, pri čemer so izpostavljene podobne oblike osebnih imen ž. sp., ki jih rabijo Haložani in murski Poljanci v Sloveniji (*Vanasti, Vidasti, Francasti; Micasta, Nežasta: našata Micasta, vašata Zalasta*) (347).

Nastanek člena (ki spominja na situacijo v nemščini) avtor razlaga s potrebo po doseganju natančnosti in razumljivosti v jeziku po razkroju sklonskega sistema in nadomestitvi oblik rodilnika in dajalnika s predložno konstrukcijo, ki je sestavljena iz predloga *na* in t. i. »splošne oblike« ustreznega samostalnika (v tem pogledu je poudarjena razlika v primerjavi z latinščino, ki ohranja sklone in ne razvija člena) (347).

Poleg inovacijskih tendenc so prav tako izločene arhaične značilnosti bolgarščine, in sicer: končnica *-tъ* za 3. os. ed. sed., ohranjanje imperfekta in aorista, končnice *-ъ*, *-m* za 1. os. ed. in *-m*, *-mi* za 1. os. mn. sed., končnica *-hme* za 1. os. ed. aorista, tvorba prihodnjika s pomočjo oblik glagola *hotěti*: *štъ*, *šteš* ... – *hoštъ*, *hošteši* ... za novosl.: *čem*, *češ*, *če*; *pleštъ* za novosl. *bodem pletel* ali *plel*; *štъ pišъ*, oblike »bodočnika dovršenega« (348).

Ugotavljanje dejstev jezikovnega sorodstva južnoslovanskih jezikov temelji na podatkih o njihovem zgodovinskem razvoju in o stanju v njihovih sodobnih narečjih in knjižnih jezikih. Avtorji presegajo shematizem in statičnost pri sistemiziranju empiričnega gradiva, pri čemer si v okviru primerjalnozgodovinske metodološke paradigme prizadevajo očrtati obeležja dinamike v jezikovni evoluciji ter analizo dopolniti z zanimivimi tipološkimi in prostorskimi opazovanji.

2 Onomastično gradivo

Podobno naravnost zaznamuje analiza jezikovnih podatkov pri rekonstrukciji določenih dejstev iz življenja slovanstva v preteklosti, povezanih z mentaliteto in nacionalnimi stereotipi sodobnih južnoslovanskih narodov.

Medetnični stiki slovanskih plemen v prazgodovinskem obdobju se ugotavljajo predvsem na podlagi izbranega besedišča. V sodobnih slovanskih jezikih se opazuje prisotnost arhaične leksične plasti poimenovanj predmetov, povezanih z materialno kulturo, ki se ujemajo z dognanji arheoloških raziskav o Praslovanih:

Že sam jezik slovanski zapira v sebi jasno potrjenje tega, kar iz preiskavanja gmotnih starožitnosti na dan prihaja in sicer v besedah jednako se glasečih v vseh narečjih slovanskih in segajičih na poznamenovanje snovi, strojev in reči sploh izpeljevanju poljedelstva, rokodelstev, obrtništva, v domačem in javnem življenju potrebnih na primer: *plug*, *ralo*, *lemež*, *železo*, *kosa*, *dleto*, *klešče*, *sekira*, *jigla*, *žlica*, *voz*, *kolo*, *stol*, *roba*, *riza* (dolga obleka), *platno*, *sukno*, *plašč*, *obroč*, *prsten*, *pečat*, *remeslo*, *kovar(č)*, *lončar*, *suknjar*, *tkalec*, *zlatar* i. t. d. (13.)

Na tej podlagi se na primer izraža domneva, da so precejšnji del trgovine in obrti med Azijo in Evropo izvajali Praslovani, ali pa vsaj, da sta omenjeni dejavnosti potekali preko njihovih dežel: »Besede kakor *knjiga* – kineško *king*, *šelk* – *sericum*, od imena *Seres* t. j. kinežani, *mądri* – mandarin (uradnik ali modrec kineški), *slon*, *velblod*, *raj* in dr. kažejo na dobo cvetočega nekdanj občevanja med vzhodom in Slovani.« (8.)

Pri rekonstrukciji prazgodovinskih medetničnih kontaktov na podlagi lingvističnih podatkov so navedena tudi pričevanja o vplivu Slovanov na njihove sosede, kot na primer na skandinavska plemena, ki so sprejela nekatera božanstva, obrede in »izraze vztegaajoče se k predmetom obraženosti kakor *torg* (trg), *serkr* (srača = sračka = srajca), *pfulac* (plug), *trumba* (tromba), *crosna*, *krusna* (krzno) i. dr.« (8.)

Eden izmed glavnih virov za ugotavljanje zgodovinskih dejstev je onomastično gradivo. Njegovo preučevanje v času slovanskega preporoda ni omejeno le na znan-

stvene kroge, ampak se pretvarja v bistven dejavnik pri oblikovanju jezikovne ideologije in nacionalne samozavesti.

V knjigi je postavljen v ospredje podsistem **etnonimov**, pri čemer je na podlagi bogatega empiričnega gradiva očitana dinamika njihovega razvoja pod vplivom določenih zunajjezikovnih dejavnikov. Po sodbi avtorja je najstarejši slovanski etnonim *Srbi* (tj. *rojaki*), ki po razkroju kraljestev Hunov in Rimljanov ter razseljevanju Slovanov do Podonavja in Polabja, izginja kot splošen naziv in začenja označevati le posamezna polabska in južnoslovanska plemena. Podobna preobrazba tudi drugih etnonimov se lahko razloži kot rezultat sprememb v etnični samozavesti Slovanov ob prehodu iz rodovno-plemenske družbene ureditve v srednji vek.

Najbolj podrobno je obravnavana raba etnonima *Slovan*, ki je v pisnih virih po 6. stoletju precej razširjen pri poimenovanju slovanskega prebivalstva na področjih Panonije in Norika v Vzhodnem rimskem imperiju. Ugotavlja se, da se poimenovanje *splošnega jezika* tega dela slovanstva »slovanski, slovenski« ohranja tudi v poznejšem času, ko je pomen *etnonima Slovan* omejen na poimenovanje le posameznih slovanskih skupin v med seboj oddaljenih krajih (v severni Makedoniji, Slovenci na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Gorenjskem in Madžarskem, Slovaki ter Slovani v okolici Novgoroda (14–15).

V knjigi je poudarjeno pomanjkanje izomorfizma med etnonimom in resnično etnično pripadnostjo njegovih nosilcev. Navedeni so primeri, ko slovanska plemena prejmejo etnonime neslovanskih narodov – na primer po Majcigerju so v Herodotovi *Zgodovini* Slovani opisani kot »skiti orači« in »poljedelci« (poznejši Poljani?); pridružitve enega dela Slovanov k sarmatskim plemenom na obrežju Črnega morja je povzročilo, da so jih nazvali »Sarmati«; na podoben način so Slovani v 4. stoletju dobili tudi naziv »Huni« (4–5).

Poleg endoetnonimov so predstavljena tudi poimenovanja, ki so jih slovanskim plemenom dali drugi narodi – na primer v skandinavskih virih se srečujeta eksoetnonim *Vani* (*Vindi*) in toponim *Vanhejm*. Podrobno je analiziran etnonim *Venedi*, *Vindi*, *Veneti*, ki ga rabijo germanska plemena, Grki, Rimljani in poznejši evropski zgodovinarji. Odmev stoletja trajajočega spora med slovansko in zahodnoevropsko historiografijo predstavlja komentar etnonima *Sclavi*, *Sclavini*, ki je razvil negativen konotativni pomen zaradi asociacije s poimenovanjem za sužnja:

Da je oblika *Slovani*, *Sloveni*, *Slavjani* izvorno domača, oblika pa *Slavi*, *Sclavi*, *Sclavini* i. t. d. tujka, obširno dokazuje Šafařík v *Slovanskih Starožitnostih* §. 25. č. 8 (str. 3). [...] Spremena narodnega imena Slovan, v grdivno poimenovanje sužnika (sklav), kakor je pri vseh narodih germanskih in romanskih še dandanašnji v rabi, prihaja odtod, da so v deželah slovanskih, ktere so prišle pod gospodstvo nemško, tedaj imenoma pri Slovencih in Slovanih polabskih in baltiških (v VIII. stoletju potem v X.–XI.) vjeti Slovani tropoma bili prodajani v sužnost (od Frankov, Nemcev, Normanov) in da so napolnovali trge zahodnoevropske. (37.)

Detajlno je obravnavana možnost transponiranja pomena določene besede iz toponima v naziv za versko pripadnost:

Čehom so pomenila imena »Rusin«, »ruski« izpovedavača vere pravoslavne vobče, kakor n. pr. Dalimil pravi o sv. Metodu »da Rusin bieše, mašo svojo slovenski služieše«, in v zapisu tako imenovanega Remskega evangelja (iz l. 1395), imenuje se pravoslavna vera »Ruska«, slovansko pismo »rusko«. * *) Poljak Mat. z Mechova pravi sopet v popisanju Sarmacije (1517), »da v cerkvah Rusinov v jeziku Srbov, kateri je slovanski, božjo službo slavijo, čitajo in pojejo«. (71.)

Zapletene semantične preobrazbe je pretrpel etnonim *Bolgar*, ki naj bi prvotno služil za poimenovanje »ne sicer mnogobrojnega, toda bojvnega plemena čudskega ali finskega«: »[...] po združitvi pa s slovanskimi plemeni v eno državo so Bolgari izginili ter zapustili le svoje ime« (331) (omenjeni so drugi analogni primeri kot nastanek etnonima *Francoz* iz *Frank*, ter *Rus* iz naziva ustreznega skandinavskega (varjaškega) plemena). Etnonim *Bolgar* se je razširjal tudi v Zahodni Evropi, kjer je začel označevati »sledbo manihejsko, kateri je dano ime naroda, v katerem je postala ali vzrastla, ter se odonod daleč na zahod razširila, posebno na Francezko. [...] Pozneje je davano ime Bolgari različnim drugim sledbam krivoverskim brez razločka, kakor posebno Pavličijanom, Patarenom itd.« (334.) V Volški Bolgariji je v rezultatu metonimičnega prenosa nastajal naziv za davek *bulga*, *bulgari* v obliki *kož*, menda juhtovine, ki ga je lokalno prebivalstvo plačevalo vladarju (334).

V času po velikem preseljevanju narodov in ustvarjanju južnoslovanskih zgodnjerednjeveških držav je opaziti zamenjavo splošnega etnonima z nekoliko ustreznih toponimičnega izvora. Najprej so plemena, ki so naselila Balkanski polotok, ohranila skupni naziv *Slovani* hkrati s svojimi plemenskimi nazivi:

Kučevani okoli Kučaj-planine; *Timočani* kraj reke Timoka; *Moravani*, imajoči v oblasti okoli 30 mest živeli so nekde okoli Morave; [...] *Dragoviči* kraj reke Dragovice, in dosle se je ohranil naslov filipopoljskega prvostolnika (metropolit): ἑξάρχος της Θρακίας Δραγουτίτας; [...] Strumjani okoli reke Strumice (331).

Pozneje po mnenju avtorjev začenjajo prevladovati lokalni nazivi. Analogno »so svoje skupno ime Slovenci – s časom pozabili in namesto njega začeli rabiti dežel-ska imena: Kranjci, Primorci, Korošci, Štajerci. Razun deželskih imen pa imajo še veliko krajnih imena, n. pr. na Štajerskem: Pohorjanci (po Pohorji), Goričani (po Slov. Goricah), Murski in Dravski Poljanci (za Muro od Radgone do Lotmerka in za Dravo po Ptujskem polji), Haložani (v Halozih) i. t. d.; na Kranjskem: Gorenjci, Dolenjci, Notranjci (Kraševci, Pivčani, Vipavci); na Italijanskem: Rezijani i. t. d.« (151.) Poudarjeno je dejstvo, da so Slovenci bili poimenovani tudi Karantani, ker je bila Carantanum pač najbolj poznana pokrajina, ki so jo naseljevali.

Zaradi politične razkisanosti sta skupna etnonima *Srb* in *Hrvat* začenjala utesnjevati številna regionalna poimenovanja kot so *Dalmatinci*, *Dubrovčani*, *Bošnjaci*, *Slavonci* itd. (201–202).

Šele v novejših časih hkrati z razvojem nacionalne samozavesti splošno ime *Slovenec* znova postaja aktualno, medtem ko se pri Hrvatih razširja »ilirsko« in »slovinsko« ime (*slovinski jezik = lingua illyrica*) (201–202).

Slovanski etnonimični besedni fond je prikazan kot sistem, ki ga zaznamuje dinamičen razvoj v času in prostoru pod vplivom določenih zunajjezikovnih dejavnikov, zaradi česar nazive, ki označujejo krvno sorodstvo, zamenjujejo poimenovanja toponimičnega izvora.

Pravzaprav je analiza izvora in notranje forme številnih **toponimov** v knjigi drugi glavni vir za ugotavljanje zgodovinskih kontaktnih procesov Slovanov (prim. zaključek J. Majcigerja glede migracijskih gibanj v Podonavju v skladu s podatki iz toponimije: »[...] imena Pleso (Blatensko jezero), Bistrica, Črna, Srbec in d. naha-joča se za poznejših dob v Podonavju pričajo o davnih jegovih prebivavcih slovan-skih« (4).

Avtorji pogosto navajajo poimenovanja naselij različnega izvora kot ponazoritev ustreznih političnih ali kulturnih vplivov v določenem območju. Številni slovenski toponimi so navedeni v slovenski, nemški, madžarski in/ali latinski različici, na primer: Suha (Zauchen) Ter (Torra) (152), V Bistriški dolini (Pusterthal, v srednjem veku Pustrissathal) (170); blizo mesta Indije (Aguntum, Innichen) (170).

Pri predstavitvi bolgarskega toponimičnega gradiva pride do izraza slovansko-grško-latinsko-turški polilingvizem, ki je značilen za vzhodni del balkanskoslovan-skega področja:

Bolgarska pokrajina, ležeča med Donavoj in Staroj planino, med Črnim morjem in Srbskoj, obseza menda nekdanjo doljno Meško Rimljanov in se zove po turskem Bulgar-Ili, ali pa Bulgarek (317); Poglavitno pogorje je *Balkan*, po bolgarskem *Stara-planina*, grški pa Haemus (317); četrti prehod (= Stare planine) (Demir-kapu = železna vrata) gre od Drinopolja v Trnov (318); (sedmi prehod): velika cesta, ki vodi od Drinopolja čez Plovdiv, Sredec in Niš na Srbsko; temu so Rimljani rekali Succi in kesneje Trajanova vrata, Turki pa mu vele Kapulu-Dervent = prehodna vrata, in deli se tudi na dve panogi, reženi Sulu-Dervent = mikri prehod in Kiz-Dervent (318); Struma, stari Strymon (319); Marica, starim Rimljanom Hebrus, poglavita reka traške pokrajine (319); Arda, starincem Harpaesus, cuzlja iz Balkana (319); Mnogo bolgarskih mest že je bilo za Grkov in Rimljanov na glasu, postavimo Sredec (Ulpia Sardica), Drista, sedaj Silistrija (Dorosthena), Varna (nekdanji Odessus), Nikopolis, Babadag (Vallis Domitiana), Kostendže (Costantiana), in Tomišvar (319); Sredec ali Triadica (Sofia) (322); Drista (Silistra) (323); Lovac (turski Lovdža), mesto pri reki Osmi (324); Drinopolje (Jedrena, Hardianopolis) (324); Filipopolje (bolg. Plovdiv, Turski Filiba, Philipopolis od Filipa, oče Aleksandra Velikega nazvan) (324); Tatar-Bazarčik (imenovan Konica in Črna gora) (324); Kostendil (stara Ulpiana) (325).

V okviru onomastičnega gradiva so v najbolj omejeni obliki prikazani **antropo-nimi**, pri čemer je obravnavan le tisti del, ki je slovanskega izvora. Glavna pozornost je namenjena vplivu zunajjezikovnih dejavnikov pri poimenovanju v tem onomastičnem podsistemu in specifični njegovega funkcioniranja. Pri obravnavanju socialnih struktur praslovanske družbe je poudarjeno, da je ena izmed značilnosti rodu skupno ime njegovih članov. V tem kontekstu je ugotovljen proces transnomizacije – spremembe patronima v toponim preko dodajanja sufiksov *-ice*, *-ici*, *-iči*, *-iči*.

Davno rabo stalnih rodbinskih priimkov v Črni gori in Hercegovini avtorji povezujejo s krvnim maščevanjem, in sicer zaradi lažjega prepoznavanja članov sovražne družine (222). Prav tako je opisana praksa tvorbe priimkov v Srbiji do 19. stoletja z dodajanjem končnic *-ović*, *-ević* ali *-ić* (če se ime končuje na *-a*): *Milanović*, *Miletić*. Ugotovljena je tudi možnost tvorbe priimka na podlagi drugih obeležij »po kateri službi, katerem posebnem poslu ali po kakem drugem znamenji: *Knežević*, *Pisarović*, *Šeremetović* itd., ali po materinem imenu, ako je komu oče pred materjo umrl, kakor *Ružić*, *Smiljanić* itd.« (220).

3 Kulturno zaznamovano besedišče

V knjigo je vključena precejšnja količina kulturno zaznamovanega besedišča, predvsem povezanega s tradicionalno materialno in duhovno kulturo Slovanov. Uvajanje tega tipa poimenovanj je uresničeno ne le z opisom njihovega pomena (ki je pogosto bolj natančno določen s pomočjo etimološke analize oblik ali pa s ponazarjanjem z dodatnim paremiološkim gradivom), ampak tudi s primerjavo z ustreznimi poimenovanju v drugih slovanskih jezikih in prav tako z navajanjem variantnih oblik. Pri analizi besed, ki označujejo imena bogov iz slovanskega panteona, so na primer uresničeni vsi omenjeni tipi interpretacije:

- navajanje sanskrskega izvora imena boga *Svaroga*: »Oblok nebeski in v ožjem smislu zvezdni krog, pas dvanajsterih znamenj nebeških, se glasi staroč. *Svor*, starosl. in sanskr. *Svar*; odtod ima ime svoje naj viši bog slovanski *Svarog*, stvarnik sveta, bog bogov, ktere ga so pod tem imenom častili Rusi, Polabani, in brez dvombe tudi Slovenci in Čehi« (39). Hkrati pa je prikazana realizacija derivacijskih možnosti osnove: »Po Svarogu je vladal pre sin jegov Solnce *Svarožič*, obdržavši zakon očeta svojega, kot Svarožiča t. j. sina Svarogovega so ga častili Rusi in Slovani Retranski.« (39.)
- razlaga notranje forme teonimov *Daždbog* in *Svatovid* (»Drugače so ga imenovali Rusi tudi *Daždbog* – t. j. *Dadibog* kakor dajavca svetlobe, polagajoči sebe za njegove potomce; [...] ti so ga tudi imenovali *Svatovid* (t. j. *sveti vid*) in so ga obrazovali kot stvarnika štirih letnih časov z štirimi glavami« – 39).
- ugotovitev ustreznice v drugih slovanskih jezikih na primeru poimenovanja zvezde prehodnice, »[...] ktero Čehi z večer imenujejo *zviřetnice večernica* in z rana *dennice* naša *danica*, je bila tudi v veliki časti«; povezava motivacije češkega naziva iz poimenovanja zodiaka: *Zviřetnik* ali pravilno po staročesko *svor* (zodiacus) (40–41).
- v poimenovanjih za mavrico se dajo opaziti različni tipi motivacije v posebnih slovanskih jezikih, ki je povezana z zunanjim izgledom in načinom nastajanja tega naravnega pojava: »[...] ali kakor Srbi pravijo *nebeško kolo*, ali po naše *božji stol.*; častili so jo zaradi njene blagodarne povlaživne lastnosti; Malorusi jo imenujejo *Veselko* t. j. *deklico zalivavko* – 'vodo nabira' – podobno kakor Čehi in

drugi Slovani o božji dogi rekajo, da 'vodo pije' prištevajoči ji tako moč, da, ako bi človek na to mesto prišel, bi tudi jega izpila« (41).

- opis različnih tvorbenih modelov pri poimenovanju vodnih duhov – »Ruski *Vodjano* jugosl. *Vodar* ali *Povodnik*, česki *Vodnik* ali *Mužiček*, ktereга pokladajo za gospoda vode in rib« (42).

Poleg poimenovanj, povezanih z religioznimi verovanji Slovanov, knjiga vsebuje precejšno količino nekongruentnega kulturnega besedišča s področja obredov in običajev južnih Slovanov.

Poimenovanja običajev ali določenih obrednih dejanj so lahko prvine kulture posameznega južnoslovanskega naroda – na primer *babine* v Srbiji (ženski obiski porodnice v prvem tednu po porodu); *babo žgati* v Sloveniji o sredpostu (»babo« nadomestuje kaka čča, ali kaj enacega) (159); krvno maščevanje in pomiritev *umir osvete* pri Srbih in Črnogorcih; pobratimstvo in posestrimstvo pri »hrvaško-srbskem narodu«, ki prav tako poleg krstnega kumstva (*boterstva*) – »vjenčano k., kadar je kum nekak svedok pri ženitvi«, zna še za druge vrste kumstva: »šišano k., kadar kum čegar otroku prvič nekoliko las odstriže«, »kumstvo nevolje, če kdo koga v nesreči za pomoč prosi« in »kumstvo umira osvete, po katerem se razžalilec s krvnikom sprijazni« (222). Navedene besede (*baba, brat, sestra, kum*) imajo v posameznih slovanskih jezikih pogosto precej podobno splošno rabo, toda v resnici so psevdoekvivalentne, ker se razlikujejo po kulturno zaznamovanih pomenskih sestavinah.

Opisi podobnih južnoslovanskih običajev pogosto vsebujejo določene brezekvivalentne besede, ki verbalizirajo različne ključne pojme, pri čemer je njihova notranja forma lahko prepoznavna s strani slovanskega bralca.

V skupini običajev, v katerih pride do izraza socialna solidarnost članov skupnosti, ključne besede, ki motivirajo ustrezne termine, označujejo spodbudo in način izvajanja običaja ter glavna dejanja, ki jih karakterizirajo: avtorji navajajo nazive srbskega običaja *moba* (prosba) v času žetve in *komidbo* (kadar pa pridejo sosedje koruzo lupit) (222); glede bolgarskih običajev pa se odločajo za *sedanke* po končanju setve:

Za gumnom namreč snide se nekoliko deklin in žen nališpanih in kiticami nakinčenih, zakurijo ogenj, ter si sposedejo okoli njega v polokrogu na drevena sedališča predoče in pesmi pojoče; potem prihajajo mladenci tudi ozaljšani in noseči za pasom nek godbeni nastroj, sposedejo se na nasprotni strani, pripevajoči in godoči. (328.)

Razlike v etnokulturnem kontekstu funkcioniranja tega tipa poimenovanj in prav tako značilnosti v sami verbalni konceptualizaciji, prispevajo k formiranju različnih nacionalnih stereotipov o ustreznem narodu v predstavah njegovih slovanskih sosedov.

4 Sklep

V knjigi *Slovanstvo* je primerjalnozgodovinski pristop uresničen v treh osnovnih lingvističnih področjih:

1. pri opisu sodobnih jezikov;
2. pri obravnavi onomastičnega gradiva, ko leksične enote individualizirajo posamezne denotate ter v največji meri prikazujejo kulturno-nacionalno samoniklost na leksični ravni v zemljepisni in sociokulturni perspektivi;
3. pri obravnavi brezekvivalentnega besedišča s področja obredno-ritualnih oblik kulture, ki ohranja kulturno izkušnjo določene jezikovne skupnosti in vpliva na oblikovanje sodobnih nacionalnih stereotipov.

Avtorji obravnavajo oblike verbalizacije jezikovnih, zgodovinskih in etno-folklornih konceptov v nacionalnem kulturnem prostoru južnoslovanskih narodov. Njihov pristop v mnogih pogledih ustreza sodobnim interdisciplinarnim metodološkimi paradigmam v humanistiki ter lahko obogati slavistične lingvokulturološke raziskave ne le v iskanju doslej neanaliziranega empiričnega gradiva, ampak tudi pri uveljavljanju novih teoretičnih pristopov.

